

МЛАДЕЖКАТА БЕЗРАБОТИЦА В БЪЛГАРИЯ - ИКОНОМИЧЕСКИ И СОЦИАЛНИ ПРОБЛЕМИ

[Ас. Елка Цонева,](#)

Катедра "Обща теория на икономиката"

СА "Д. А. Ценов"

Abstract:

Unemployment in Bulgaria is becoming a significant scales being a general problem of the society.

The so-called "risk-groups" are particularly affected. Young are the significant group of people that are not in appropriate level on the labor market. The reasons for this condition are the education which does not conform to the needs of the labor market, the difficulties of starting the first job lower pay and searching for better realization abroad after graduation. Young people are social group which represents the near future of the society. They are the most valuable treasure because of their skills, capabilities and intellectual potential are worth for our country. Exactly for this reasons the country and its government social politic should play a main role in caring of this part of the society. General prerequisite for surviving of the society as an organization is the reproduction of the human recourse and so the change of generation themselves.

Key words: labor market, youth unemployment, risk-groups, human resource, vocational training, professional orientation, professional skills, quality of workforce.

JEL: J21, J64

Резюме:

Безработицата у нас придобива все по-значителни размери превръщайки се в централен проблем за обществото.

Особено силно са засегнати тъй наречените „рискови групи“. На пазара на труда, младежите са значителна по размер група от лицата в неравностойно положение. Причините за това състояние са; образование, което не съответства на нуждите на трудовия пазар, трудното започване на първата работа, по-ниското заплащане, както и желанието за миграция след завършване на образование в търсене на по-добра реализация. Младежите са социална група, която представлява близкото бъдеще на обществото. Те са най-ценното богатство, защото с техните умения, възможности и интелектуален потенциал са от изключителна важност за страната ни. Тъкмо поради тази причина държавата и в частност провежданата от нея социална политика трябва да играе основна роля в грижата за тази част от обществото. Основна предпоставка за оцеляване на обществото като организация е възпроизводството на човешкият ресурс, а от там и смяната на самите поколения.

Елка Цонева

Ключови думи: трудов пазар, младежка безработица, рискови групи, човешки ресурс, професионална квалификация, професионална ориентация, професионални умения, качество на работната сила

JEL: 21, 64

В условията на пазарна икономика един от важните проблеми, който тревожи обществото е безработицата. Проблемът е особено важен, защото според изискваната на Лисабонската стратегия от неговото решаване зависи социалната цена на реформата.

Данните показват, че през 1989г. броят на безработните е 419 хил. души (или 8,8% от активното население), а през 1999г. то 611хил.души (или 16,6%). От 2001г. След стабилизиране на икономиката и трудовият пазар се отбелязва положителна тенденция на трайно намаляване на безработица от 17,9 през 2001г. на 16,3% през 2002г., 13,5 през 2003г., 12,2 през 2004г., 2005г. 10,7% 2006г. 9,1, 2006 - 9,0% като 2008 година достига до 6,4%.¹ В динамиката на безработицата през периода 2001-2008г. се наблюдава трайна положителна тенденция на спад на регистрираните безработни в бюрата по труда. Основни предпоставки за наблюдаваната дългогодишна положителна тенденция в динамиката на безработицата през този период е макроикономическата стабилност в страната, характеризираща се с висок икономически ръст и значителни инвестиции. По данни на европейската статистика първо място упорито държи Холандия, където безработицата е едва 2,7%. За Австрия и Дания показателя е съответно - 3,0% и 3,2%. Дъното на класацията е окупирано от балтийските държави и Испания където показателя е 15,5%².

Тревожна е констатацията, че средното ниво на безработицата сред младите жени и мъже е близо три пъти по високо от колкото сред

¹ <http://www.nsi.bg>

² <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/>.

Елка Цонева

възрастното население. Равнището на младежката безработица в България е по високо от средното за страните от Европейският съюз. Младежката безработица в ЕС също отбелязва значителен ръст от 14,7% през декември 2007г. до 16,6% през декември 2008г. като най-висока е в Испания (29,5%) и Унгария (22,5%).³

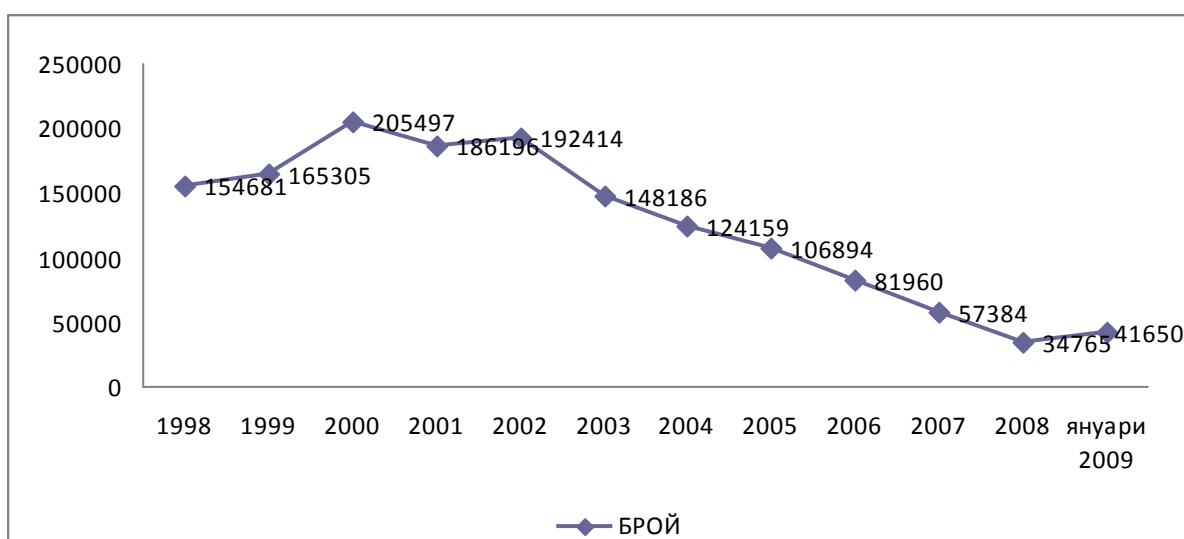
Съществуващите диспропорции в структурата на младежката безработица налагат необходимостта от задълбочени изследвания с цел да се установи състоянието, възможностите и перспективите на младите хора да се справят с проблемите на безработицата в условията на все още формиращият се пазар на труда в страната.

* * * * *

Ситуацията в България дава основание да се смята, че младите безработни са една от най-рискови групи на пазара на труда. Това налага разработването не само на отделни програми, а на специална дългосрочна политика за решаването на проблема.

Регистрирани безработни младежи до 29 години за периода 1998 - януари 2009г.⁴

Графика 1

³ www.dnes.dir.bg/2008/06/16/news_3108473.html

⁴ Приложените данни от диаграмите са от Агенцията по заетостта, раздел „Статистика и анализ”

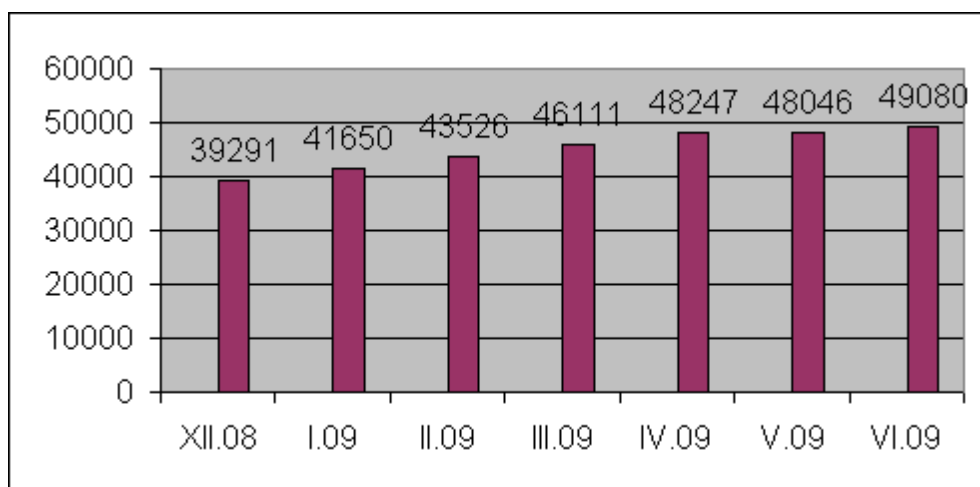
Анализът на данните показва, че от 2002 г. до 2008 г. има трайно намаляване на младежката безработица. През 2002 г. безработните младежи са били 29,44% от общата безработица, а за 2008 г. е 14,87%.⁵

За последните шест години безработицата сред младите хора е намаляла с 14,57. От началото на 2009 година с навлизането в период на криза се наблюдава увеличаване на общата безработица в т.ч и на младежката.

Вече осми месец хиляди хора остават без доходи. Към края на юли ръстът на безработицата достигна до 7,62%.

Регистрирани безработни младежи до 29 години за периода
декември 2008 - юни 2009 година

Графика 2

Нараства и броят на безработните младежи до 29 години – например, в края на миналата година безработните младежи са били 39 291 души. Този брой се увеличава с 2 359 през януари, а през февруари - с още 1 876 души. През март, април и май още 4 369 младежи остават без работа.

⁵ <http://www.nsi.bg>

Елка Цонева

Тенденцията не спира да се задълбочава дори и през летните месеци. Само през юни без доходи остават нови 1 034 млади хора.

Като цяло младежите са социална група, която представлява близкото бъдеще на обществото. Те са най-ценното богатство, защото с техните умения, възможности и интелектуален потенциал са от изключителна важност за страната ни. Тъкмо поради тази причина държавата и в частност провежданата от нея социална политика трябва да играе основна роля в грижата за тази част от обществото. Основна предпоставка за оцеляване на обществото като организация е възпроизводството на човешкият ресурс, а от там и смяната на самите поколения.

На пазара на труда, младежите са значителна по размер група от лицата в неравностойно положение. Причината за това е несъответствието между броя на младежите с дадена професия и реалното търсене, ниското равнище на професионална квалификация, неточната професионална ориентация, липсата на трудов опит.

Равнището на безработицата сред младежта е обусловено от действието на редица социално-икономически, политически и демографски фактори. Основните причини се коренят в обективно протичащите процеси в икономическото развитие на страната. Резкият спад в развитието на общественото производство, забавената структурна реформа и приватизацията, нарастващите изисквания за повишаване на икономическата активност и закриването на голям брой губещи предприятия, рестриктивната финансова политика в условията на валутен борд и т.н. лежат в основата на тези сложни процеси.⁶

Като една от причините за високият относителен дял на безработицата сред младите хора, трябва да се посочи и факта, че образователната ни система се оказва неподготвена да осигури в новите

⁶ Стоянова. К., Семейна и социална политика, „Горекс Прес“, 1977, стр. 119

Елка Цонева

условия на младите хора, квалификация, съответстваща на потребностите на съвременното производство и реално търсене. Съвременният трудов пазар изисква кадри с високо образователно равнище, качества и умения. Училището все още се стреми да дава знания на учащите, а не опит за да направи лесен прехода от статуса на обучаван към статуса на самостоятелна и активно действаща личност. В последните години се наблюдава, че качеството на образованието в България непрекъснато спада. Това е не само индикатор за недостатъчната ефективност на образователната система и инвестициите в нея, но и за необходимостта от понататъшно обучение на младежите, завършили училище, а също така е и същностна предпоставка за намаляване качеството на работна сила в недалечното бъдеще и за засилване диспропорциите на пазара на труда от образователно-квалификационен аспект (при условие, че икономиката ще се развива така, ще са и нужни все по-вече високо квалифицирани кадри). Не са малко младите хора, които се задоволяват с по-ниска степен на образование и професионална подготовка поради липса на мотивация или пък поради големите разходи по обучението. Анализът на младежката безработица показва, че най-силно са засегнати младежите със средно образование и главно лицата без високо равнище на професионална подготовка.

Сред безработните младежи по професионални групи през 2008 година с най-голям относителен дял е групата на регистрираните младежи без квалификация и специалност -73,1%, с работническа специалност са 11,5%, а специалистите -15,4%. В образователна структура младежите до 29 години с основно и по-ниско образование също имат най-голям относителен дял-62,2%(2008г.).⁷ Тези младежи са неравностойни на пазара на труда, т.е. неконкурентно способни при търсенето на нова работа.

⁷ Агенция по заетостта, раздел „Статистика и анализ”, [Периодични бюлетини](#)

По правило това са най-лошо платените работници. Липсата на професионални умения и практика в реална среда принуждава завършилите средни професионални училища и най-вече тези от общообразователните училища след завършване на образованието си да приемат, „първата възможна работа”, най-често в сферата на услугите, търговията и обслужването и без претенции за условията на труда.

По тази причина нивото на безработицата сред нискоквалифицираните младежи е значително по-високо, отколкото при образованите им връстници. Така промените в търсенето на работна сила поставиха в по-неизгодно положение нискоквалифицираните млади хора. Както посочва Дикрян Тебеян „Една от причините за това явление е отсъствието на професионално ориентиране в общообразователните училища. Младите хора нямат представа за търсените професии на пазара на труда и за равнището на заплащането в тях.”⁸

Тревожен фактът е, че расте безработицата при младите висшисти, завършили специалности, които не се търсят. В много случаи причината е, че образованието им не съответства на изискванията на пазара. По този начин се задълбочава професионално-квалификационното несъответствие между търсене и предлагане на пазара на труда. Работодателите търсят високо квалифицирани специалисти в областта на компютърната техника, комуникациите и маркетинга. През последните години има свръхпроизводство на висшисти при някои специалности (филолози, педагози), което доведе до девалвация на висшето образование и допълнително усложни намирането на работа. Висшето училище се превърна във временна алтернатива за младежи, които не са намерили работа, или които желаят след втората учебна година да заминат на работа в чужбина чрез ВУЗ.

⁸ Иновации и бизнес Вести, година 12, брой 4, 2008 с. 8

При изследване на заетостта и безработицата особено тревожни са констатациите свързани с отпадането от образователната система на 22% от младите хора. Това са тези младежи, които напускат училище преди завършване на средно образование.

Значителен дял от тях се пада на ромите. Ромската етническа група в младежката възрастова група е в границите на 15-16%. От тях 60% отпадат още в началната степен на образователната система, като само 10% от младите роми изобщо достигат до средно образование. Пълната функционална неграмотност обхваща 20% от тях. В особено незавидно положение са младите хора до 30 години, които дори нямат трудови навици - повечето от 80% от тях никога не са работили.⁹ Шансът на тези хора да намерят реализация на трудовия пазар и то в сферата на все по-силната технологизация и автоматизация на производството е близък до нула. В абсолютно изражение това означава, че между 120-140 хиляди млади хора нямат шанс да получат реализация на пазара на труда. Това е неоправдано пропиляване на човешки ресурси.

При намирането на работа младите хора са в неблагоприятна ситуация и заради изискванията за трудов стаж каквито има в повечето обяви за работа. Считайки, че нямат нужния професионален опит работодателите избягват да ги назначават, тъй като нямат нито желание да изразходват средства, нито пък време за обучението им. Това обрича младите хора на продължително търсене на работа - не ги назначават, защото нямат стаж, но не могат да натрупат стаж след като не ги приемат на работа. Преобладаваща част от безработните младежи изобщо не са работили, т.е. на тях им липсват трудови умения и опит, което ги прави неконкурентно способни в търсенето на работа на трудовия пазар. Трудовият опит на работещите младежи е малък, което увеличава риска им да останат първи без работа при евентуални съкращения - те са „новаците”, от които най-напред се освобождават. В същото време нагласа у

⁹ Оперативна програма „Развитие на човешките ресурси” 2007-2013, стр.23.

Елка Цонева

родителите „да се грижат за своите деца цял живот” прави младите хора нерешителни, плахи и неустойчиви пред прага на самостоятелният живот, където сами трябва да се справят с трудностите при всекидневният избор на различни неща.

Масовата безработица се отразява крайно неблагоприятно и върху младежите, успели да намерят работа, защото несигурността и заплахата, че всеки момент могат да я загубят ги принуждава да се примирят с налаганите от работодателите условия. Често те получават по-ниска заплата от обичайната или пък работят за минималната за страната. Много млади хора работят в „сивата икономика” без трудов договор, работното време е нерегламентирано и т.н. Тази нерегламентирана заетост лишава младите хора от осигурителни и пенсионни права и натрупване на официално признат трудов стаж. Хиляди младежи, изгубвайки работата си се лишават от възможността да получават обезщетения при безработица.

Безработицата и непълната заетост сред младите генерации води винаги до много сериозни психологически, икономически и социални проблеми .

Младите хора започват да губят чувство за сигурност, лично достойнство, самочувствие и перспектива. Това е крах на надеждите и амбициите в началото на трудовата дейност, което нерядко пречупва психиката им. Те стават депресивни, изпадат в отчаяние, обхваща ги чувство на непълноценност. Високата безработица слага отпечатък върху начина на мислене и поведение на младите хора. Те се чувстват измамани, затова често изпадат в апатия и не полагат усилия да променят нещата. Загубват желание да поддържат квалификацията си и да я повишават. Лишени от работа и средства за развлечение, а не рядко и от надежда младите става жертва на престъпният свят. А доколкото безработицата носи със себе си недоимък и отчаяние, тя несъмнено е сред причините за ръста на престъпността у нас. Тя е закономерен резултат от несигурното съществуване на значителна част от българското общество. Расте не само

Елка Цонева

престъпността, но и проституцията, алкохолизмът и наркоманията. Ръстът на безработицата води до това, че в част от младежите чувството на отчуждение и страх прерастват в гняв и склонност към насилие. Неувереността и разочарованието, чувството, че са излъгани, раждат масова обществена нагласа за емиграция, което в перспектива ни изправя пред изключително сериозни проблеми.

Повлияни от ситуацията в България над 9000 българи са напуснали страната от юни до декември 2008 г. Най-голям е обхватът на емигрантския поток във възрастовата група 20-29 години - 29%.¹⁰ Емиграцията се разглежда от младите хора като възможност за спасяване от бедността и като условие за реализация. Причините за емиграция сред младите хора могат да се търсят в безработицата, ниския стандарт и социалната несигурност. Със засилването на глобализацията и членство на България в ЕС е практически невъзможно да се спре това желание за мобилност. Държавната политика в областта на младежта трябва не да се стреми да изкорени тази тенденция, а да я сведе до минимални стойности. Разбира се, емиграцията е явление, което съпътства всяка пазарна икономика, но държавата трябва да се научи и как да се възползва от този процес и да го ограничи, доколкото може в нормални граници.

Икономическите последици от безработицата са свързани със загубата на доход, ограничаване на текущите материални и финансови възможности, влошаване на жизнения стандарт. От гледна точка на обществото загубите се свеждат и до социалните помощи, които трябва да бъдат изплащани от бюджета, загубите на постъпления от данък общ доход, от данък обществено осигуряване и застрахователни вноски за медицинско обслужване, а пенсионните фондове и др. Най-високата цена на безработицата е непълното използване на производствените мощности, недостатъчното производство води до намаляване обема на brutния вътрешен продукт (БВП).

¹⁰ <http://www.nsi.bg>

Елка Цонева

На фона на неблагоприятната демографска ситуация в България високата младежка безработица е тревожен факт със социален аспект.

Демографските предизвикателства следва да се интерпретират от гледна точка на негативните тенденции и последствия за икономиката и обществото. През последните години се формира трайна тенденция на намаляване броя на населението в страната. В резултат от икономическите и социалните промени в условията на живот настъпиха съществени изменения в демографското поведение на населението, които доведоха до отрицателен естествен прираст. В сравнение с другите страни от ЕС с отрицателен естествен прираст, картината в България е най-мрачна.

Броят на населеното през 1990 година е бил 8 669 хил.души, а през 2008 година 7 607 хил.души. За последните 18 години населението на България е намаляло с 1 062 хил.души.

Продължава процесът на застаряване на населението, което естествено води до нарастване на показателя за неговата средна възраст. През 2001 г. този показател е бил 40.4 години, а през 2007г. - 41.5 години. Сега средната възраст на населението общо за страната е 41.7години.

Намаляването и застаряването на населението води до намаляване на количеството и качеството на работна сила. Тенденцията на застаряване на населението довежда до промени и в неговата основна възрастова структура - разпределение на населението под, във и над трудоспособна възраст. Влияние върху обхвата на населението във и над трудоспособна възраст оказват както застаряването на населението, така и законодателните промени в определянето на възрастовите граници на населението при пенсиониране.

Населението в трудоспособна възраст към края на 2008г. е 4 806 хил. или 63.2% от цялото население. В сравнение с предходната година тази категория население е намаляла с 11 хил.души.

В социален план загубите са свързани със снижаване на квалификацията, продължителната безработица води до загубата на

Елка Цонева

професионални знания и умения, ограничаване възможностите за трудова и творческа реализация.

Загубата на самочувствие и увереността в собствените способности води до драстично намаляване стойността на човешкият капитал. Младежката безработица до голяма степен влияе върху отрицателния демографски прираст (намаляващата брачност и раждаемост).

* * * * *

Решаването на посочените в изложението проблеми (образование, което не съответства на нуждите на трудовия пазар, трудното започване на първата работа, по-ниското заплащане, както и желанието за миграция след завършване на образование в търсене на по-добра реализация в страни от ЕС и в САЩ) може да стане с една добра и адекватна политика на държавата.

Образователните системи трябва да осигуряват ефективно и съвременно образование с перспектива за целия живот, като се стимулира индивидуалния потенциал. Младите хора трябва да бъдат подготвени за навлизането на пазара на труда, но също така трябва да бъдат в състояние да продължават образованието си през целия си живот както с оглед на личностното си развитие, така и с цел да се адаптират към променящите се професионални обстоятелства. Колкото по-вече човек инвестира в образование, професионално обучение и квалификации, толкова по-конкурентноспособен става той на пазара на труда, а следователно и по-добре заплатен.

Необходимо е да се подобри връзката между пазара на работна сила и образователната система. Образователната система трябва да осигури адекватни знания и конкретни професионални умения на младите хора, които са така необходими за плавното преминаване от учебната скамейка към пазара на труда. В настоящият момент в много случаи се преподават

Елка Цонева

знания, теоретични постановки и недостатъчно от наученото има връзка с придобиването на практически знания и умения. Образователните и трудово пазарните институции трябва да повишат усилията си, за да предоставят на всички млади хора ориентиране и консултиране, съобразено със специфичните им потребности при избора на подходящ образователен път, който да доведе до квалификация, търсена на пазара на труда. Подготовката и преквалификацията на безработните младежи трябва да е в съответствие с изискванията на наличните свободни места, изискващи по-висока квалификация.

От съществено значение е изграждането на предприемаческа култура сред младите хора като елемент от тяхното образование, създаване на възможности за практика на ученици и студенти във фирми при ползване на определени финансови стимули от страна на работодателите. Най-големият проблем пред младите предприемачи е липсата на информация за това как да стартират своя бизнес и възможностите за кредитиране и набиране на първоначален капитал.

С оглед да се преодолее липсата на стаж и професионални умения е необходимо работодателите да бъдат стимулирани при наемане на работа на млади хора без стаж, по този начин да помогнат да се намали младежката безработица и да се прекъсне неблагоприятния за България „процес на изтичане на мозъци.“

Един по-строг контрол по отношение условията на труд би лишил недобросъвестните работодатели от възможността да злоупотребяват с условията на заплащане и труд на младите хора.

За преодоляването на разликите между търсене и предлагане на работна ръка с определена квалификация е необходимо да има координираност и ясна информация какви и колко специалисти ще са необходими на икономиката през следващите години. Трябва да се провеждат проучвания за потребностите на работодателите от квалифицирана работна сила. По този начин ще се избегне

Елка Цонева

несъответствието между специалностите, по които висшите училища готвят кадри, и специалистите, които бизнесът търси. В повечето развити страни именно работодателите правят рейтинг на висшите учебни заведения. Бизнес сдружения или големи корпорации класират ВУЗ според това доколко са доволни от образованието на завършилите определени университети специалисти. Работодателите предоставят на университетите своите наблюдения и изводи за пазара на труда и още в самия процес на обучение активно съдействат а изграждането на специалистите.

По отношение на уязвимите групи за тяхното интегриране на пазара на труда е необходимо предоставяне на ограмотяване, обучение за придобиване на професионална квалификация и преквалификация и осигуряване на заетост.

В нашето общество безработицата е важен и наболял проблем. Пазарът на труда в България все още не е напълно формиран и усъвършенстван. Няколко годишният период на неговото създаване и развитие е твърде кратък, за да може да се счита, че има някаква история, а още по-малко практика на регулиране. Той все още е пазар на прехода (независимо от това, че държавата прилага пазарна икономика) – от една система на икономическо управление, при която той не присъстваше, към друга, при която не само трябва да съществува, но и да бъде механизъм за ефективно развитие на икономиката, за регулиране от гледна точка ефективността на заетост, степента на безработица и цената на „стоката“ труд.

Младежката безработица е проблем, който не трябва да се прехвърля от търсещите работа младежи към институциите, държавата и обратно.

Отговорността е обща и за решаването на този болезнен проблем са необходими общи усилия от всички страни. Изисква се много и отговорна работа както от бюрата по труда и самите безработни, така осъществяване и разгръщане на дейности свързани с масовото популяризиране сред

Елка Цонева

подрастващите на необходимата информация и модели на поведение на трудовия пазар.

Въпреки икономическата обстановка и провеждана политика в страната, всеки млад човек с упорит труд, добра мотивация, воля и търпение може да намери своят път към професионална реализация.

Използвана литература:

1. Стоянова. К., Семейна и социална политика, „ Горекс Прес”., 1977
2. Иновации и бизнес Вести, година 12, брой 4, 2008
3. Агенция по заетостта , раздел „Статистика и анализ”, [Периодични бюлетини](#)
4. Оперативна програма „Развитие на човешките ресурси” 2007-2013
5. <http://www.nsi.bg>
6. <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/>.
7. [www.dnes.dir.Bg /2008/06/16/ news 3108473. html](http://www.dnes.dir.bg/2008/06/16/news_3108473.html)